

Gazagystanda name bolýar?

Category: Kitapcy, Publisistika

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Gazagystanda name bolýar? GAZAGYSTANDA NÄME BOLÝAR?

2022-nji ýylyň 2-nji ýanwarynda Gazagystanda benziniň gymmatlamagyna garşy nägilelik bildirmek maksady bilen başlan we has soňra başga ugra gönügen jemgyýetçilik wakalarynyň düýp mazmuny näme?

Hakykatdanam Gazagystanda näme bolýar? By tolgunşygy we köçe hereketlerini reňkli ynkylaplara ýa-da «Arap baharyna» meňzedýänler bar, bu meňzetmeler näderejede hakykata golaý?

2022-nji ýylyň 2-nji ýanwarynda başlan tolgunşyklar nädip köçe urşuna, topalaňa, hökümeti agdarmaga, edara binalaryny we howa menzili basyp almaga öwrüldi?

Nursultan Nazarbaýewe kakdyrylyp «Gümüňi çek, garry!» sloganynyň manysy näme? Wakalaryň gidip direjek ýeri nire?

Gazagystandaky üýtgeşmeleri eşdenimde, bular we bu ýerde ýazmadyk yüzlerçe sowal serimden geçdi. Maksatlary näme, nämä hyzmat edýärler, täze meýilnama bilen garşyma-garşy galdykmy?

Soňra nämüçin Gazagystan we nämüçin edil häzir şeýle bolýar diýip pikirlendim. Bu hereketiň aňyrsynda haýsy güýç we güýçler bar?

Gazagystan tutýan meýdany boýunça Orta Aziýanyň iň uly ýurdy bolşy ýaly, şol bir wagtda-da nebite, gaza, urana we beýleki gymmatly tebigy magdanlara baý ýurt.

SSSR dargandan soň Nursultan Nazarbaýewiň ýolbaşçylygynda modern döwlete öwürülen Gazagystan geosyýasy taýdan kalpgähiň merkezinde ýer Akan ýurtdur.

Ol daşy Hytaý, Päkistan, Hindistan, Russiýa we beýleki Orta Aziýa türki respublikalary bilen gurşalan möhüm geografiýada ýerleşýär.

Russiýa bilen Hytaýyň arasynda ýerleşýär we Hazar deňzini erňekleýän ýurduň ýerleşşi beýleki Orta Aziýa respublikalaryny gujaklaýan ýaly görünüş berýär. Mahlasy ol şol döwletleriň çatrygyny saklaýan geofragiýa eýe.

Garaşsyzlygyny gazanan 1990-njy ýylyndan 2019-njy ýyla çenli N.Nazarbaýewiň prezidentligi astynda dolandyryldy, 2019-njy ýylda Nazarbaýew ýerini Kasym-Jomart Tokaýewe berip, özi Howpsuzlyk geňeşiniň başlygy boldy.

Gazagystanyň ilaty 19 million bolup, munuň 70%-i gazak, 26%-i rus, 4%-i dürli etniki toparlardan ybarat. Döwlet dili gazak dili.

Ruslar esasan ýurduň demirgazygynda ýaşaýar. Ýurtda adalatly düzgün ýola goýulmandyr. Nazarbaýewiň ýakynlary we belli-belli toparlar ýurduň baýlyklarydyr girdejisine penjesini urupdyrlar we birjigem halkyň aladasyny etmändirler.

Para-peşgeş, korrupsiýa, eden-etdilik, garyplyk, adalatsyzlyk ýurduň etinden ötüp, süňňüne ýetipdir. Halk ýurduň baýlyklaryndan ýeterlik derejede peýdalanyp bilenok.

Bütin bularyň üstüne edenini edip gezyýän hökümet urna bolansoň, halk bilen hökümetiň arasy mazaly üzňeleşipdir. Ýurtda halkyň talaplarydyr isleglerini kanagatlandyrmagyň gamyny iýýän ýeke adam ýok.

Russiýa Gazagystany öz atasyndan galan mellek yerinden enjoy görenok. Hökümet ätjek her bir ädiminde Russiýanyň razylygyny alýar diýen ýaly.

ABŞ Gazagystany Russiýany gurşap aljak, Orta Aziýany gözegçilik astyna aljak, Päkistan, Owganystan, Hytaý, Gazagystan (muňa beýleki Orta Aziýa ýurtlaryny we Eýrany-da goşup bileris) ugruny eliniň astynda saklajak hem-de Hytaýyň «Guşak-Ýol» maksatnamasynyň öňüni kesjek geosyýasy sebit hökmünde görýär. Şonuň üçinem Gazagystan bilen hyzmatdaşlyk açmak hemmetaraplaýyn alanda ABŞ-nyň bähbidine.

Hakykatdanam hytaý we gazak firmalary Gazagystanda bilelikde iş alyp barýarlar. Nebit we gaz geçirijileri boýunça köp sanly taslamalaryň üstünde işleýärler.

Aýratynam başy Pekinden başlap Londona çenli uzaýan «Täze Ýüpek ýoly» diýilýän demir ýoluň 2500 km-lik bölegi Gazagystanyň üstünden geçýär.

ABŞ Owganystandan elem-tas bolup gaçandan soň, ýañadandan sebite dolanyp gelmegiň ýollaryny gözleýär. Şol pygyl bilen birnäçe ýurda agyz ursa-da, özüne baza tapyp bilmedi.

– *Eýsem, Gazagystanyň ABŞ-nyň gözünde öňe saýlanmagynyň sebäbi nämede we munuň bilen nämäni göz öňüne tutýar?*

2019-njy ýylda Prezident wezipesine gelen Tokaýew Nazarbaýewden tapawutly syýasat ýöredip, ABŞ-dyr Günbatar bilen ýakyndan hyzmatdaşlyga girdi we olaryň raýat-jemgyýetçilik guramalarynyň alyp barýan käbir işlerine göz ýumdy.

Elbetde, bu ýagdaý öňem ýetde-gütdeликde ýaşaýan we korrupsiýadan ýaňa ýagyrnysy öýkenine ýapyşan garamaýak halkyň şol raýat-jemgyýetçilik guramalary tarapyndan oýarylmagyna we hökümetiň astynyň opurylmagyna şert dörettdi.

Hususanam köp wagtdan bäri dowam eden taýýarlyklar netijesinde peýlenen pursat benziniň gymmatlamagy bilen aýtyma geldi we häzirki tolgunşyklar döwleti, Nazarbaýewi, Russiýany nyşanalady.

ABŞ-nyň bu sebitde režimi üýtgetmegi diýmek, Orta Aziýanyň gözegçiligini ele almak we Russiýany gurşap almak diýmegi aňladýar.

Russiýa muňa ýol bermejegi üçin sebite girer, netijede Orta Aziýa uzak wagtlaýyn we meýilnamalaýyn haosyň içine gapgarylar, Russiýany Ukraina, Pribaltika, Gündogar Ýewropa, Gündogar Ortaýer deňzi, Liwiýa, Siriýa bilen bir hatarda birnäçe frontda göreşmek mejburyýetinde goýarlar.

Uzak wagta çekjek bu göreş Russiýany ykdysady taýdan kyn ýagdaýa düşürer. Netijede Garadeňizde Russiýany gysmak isleýän ABŞ diýseň gowy artykmaçlyk gazanar.

NATO-dyr araçy güýçler arkaly hem-ä Garadeňiz deltasyny, hem-de Orta Aziýany gözegçilik astyna alan ABŞ özüne esasy howp hökmünde görýän Russiýany bu sebitde gysyşy ýaly, şol bir wagtyň özünde Eýrany-da demirgazykdan Orta Aziýa ýurtlary we günbatardan Türkiýe arkaly gysmagy meýilleşdirýär.

Garadeňizde-de Türkiýäni Russiýa garşy ulanmaga jan edýän ABŞ biziň gowşak ýerimiz bolan ykdysady çökgünligimizden, garyplykdan, korrupsiýadan we adalatsyzlykdan peýdalanjakdyr. Hytaýy-da Ýuwaş oleander öz esasy güýçleri we bu sebitdäki ýaranlary bilen gysmagy meýilleşdirýän ABŞ Hytaý bilen esasy

harby ugurda öz güýçleri bilen gönüden-göni urşa girmezler. Bu ýerdäki uruş ýadro ýaraglarynyň ulanylmagyny talap etjekdigi we dolulygyna ýok etmäge sebäp boljakdygy üçin by sebitdäki uruş ikitaraplaýyn deňagramlylygy üpjün etmekden aňry geçmez we ýaragly çaknyşyga öwrülmez.

ABŞ Orta Aziýada, Garadeňiz deltasynyda we Gündogar Ýewropada wekil ýurtlary we güýçleri (terrorçylykly guramalar we hakynatutma esgerler bilen bir hatarda) ulanyp, gibrid urşuny alyp barmaga synanyşjakdyr.

Elbetde, bütin bu meýilleşdirýän işleri amala aşsa we güýç döredip bilse.

– Orta Aziýadaky we Gazagystandaky ýagdaýa haýsy ugra gönüger?

Agzalan çaknyşyklaryň öňi alynsa-da, eýýäm bölünişikleriň we çaknyşyklaryň tohumy sepildi. Mundan soň sebitde çaknyşyklar we topalaňlar köpelmese azalmaz. Terrorçylykly guramalary-da bu işiň içine sokarlar.

Fergana jülgesi we Orta Aziýa ýurtlarynyň arasyndaky oňsuksyzlyklar sebitde birnäçe ýyla çekjek çaknyşyklaryň sebäbi bolar.

Russiýa bu sebitde hemişelik goşun saklamaga mejbur bolar we munuň üstüni dolduryp durar. Türkiýäniň Russiýadyr Eýran bilen düşünişmezlikleri dörär we belki-de uruşmaga mejbur ediler.

– Bularyň barsynyň önüni almak üçin näme edip bileris?

Etmeli işimiz aslynda hemişe aýdyp ýören, ýöne hiç amala aşyryp barybermeýän meselerimiz!

Ykdysady kemçiliklerimizi düzetmek gerek! Halkyň talaplaryna üns bermek we kanagatlandyrmak gerek!

Ýurduň baýlyklaryny adalatly paýlamak gerek! Garyplygyň we korrupsiýanyň önüni almak gerek! Adyl çemeleşmek gerek!

Sebitleýin hyzmatdaşlyklary ýola goýmak gerek!

Aslynda ABŞ-nyň Owganystandan çykmagy bilen başlan we munuň ilkinji sarsgynlarynyň Gazagystanda görülen hem-de belli bir wagtdan soňam şol sebitde asyl sarsgyny başymyzdan geçirmeli döwre gadam basýarys.

Türkiýe, türk dünýäsi we sebit ýurtlary bolup bu gerimleýin ýygynçylyga edil düz-sök parçalary ýaly biri-biri bilen baglanyşykly meýilnamalardan düzülen haosa taýynlykly bolmaly. Ýagny kartinany bütewiligine görmäge, dogry çaklamaga mejburdyrys. Ýogsam bolmasa düz-sök parçalarynyň biri-biri bilen baglanyşygyna düşünip bilmeris.

Meniň analizim-ä, bu üýtgeşmeleriň aňyrsynda ABŞ-nyň we Günbataryň raýat-jemgyýetçilik guramalarynyň bardygyny görkezýär.

Uzak wagtlap iş alyp barmalydygyna garamazdan, rus we gazak kontrrazwedkalarynyň bu işlerden bihabarlygy diýseň täsin. Derňemek gerek.

Käbir analizler häzirki tolgunşyklaryň aňyrsynda Russiýanyň ýa-da Hytaýyň eliniň bardygyny öňe sürýär. Russiýanyň Gazagystanyň we Orta Aziýa ýurtlarynyň üstünde ykdysady taýdanam, syýasy taýdanam öňem täsiri güýçli. Şonuň üçinem bu sebitdäki durnuksyzlyk Russiýa üçin uly howp bolup durýar.

Käbirleri Nazarbaýewiň türk nasionalizmi, Türk dünýäsi guramasy ideýasynyň inisiatory bolmagynyň, latyn elipbiýine geçmeginiň Russiýanyň gaharyny getirendigini aýdýar, emma bu mesele Russiýadan has beter ABŞ-dyr Günbatar üçin has uly howp döredýär.

Hytaýa sebitde durnuklylyk gerek. Sebäbi onuň bu ýurtda düýpli maýa goýumlary we söwda geleşikleri bar.

Jemläp aýdanynda, Gazagystanda ýüze çykan we bütin türk dünýäsini gynandyran wakalardan Türkiýe bolup sapak almak hem-de gelejekde bolup geçmegije garaşylýan üýtgeşmeler babatda taýýarlykly bolmagymyzy üpjün etjek kontrrazwedkany ýola goýmagymyz gerek.

Agzalýan üýtgeşmeler Türkiýe, Azerbaýjan bilen bir hatarda tutuş Orta Aziýany, Ýakyn Gündogary, Garadeňiziň we Hazar deňiziň ýakasyny, Afrikany, Ortaýer deňzini, Gündogar Ýewropany ýakyndan gyzyklandyrýar.

Strategik derejeden başlap EMS (Esasy maglumat serişdeleri) we kontrrazwedkanyň talaplarynyň dogry kesgitlenmegi hem-de şol bir dogrulykda jogap berilmegi gerek.

Ýogsam taýýarlyksyz üstümizi gapyl basdyrjagymyz

gutulgysyzdyr.

Ysmaýyl HAKKY PEKIN,
Türk Ýaragly Güýçleriniň Kontrrazwedkasynyň öňki başlygy,
ätiýaçdaky general.

07.01.2022 ý.

© The Independentturkish Publisistika